

KAYNAK DEĞERİ VE İÇERİK TENKİDİ AÇISINDAN 'ÜÇ YERDE YALAN' RİVAYETİ

Ahmed ÜRKMEZ

Yard. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
ahmedurkmez@yahoo.com

ÖZET

Yalan, insanlar arası ilişkilerde güvensizliğe yol açan ve İslam ahlâkının ilkesel olarak benimsemediği bir davranıştır. 'Ahlâkî değerleri tamamlamak için' gönderilen Hz. Peygamber de (sav) teorik ve pratik alanda yalanın her çeşidi ile ciddi bir mücadeleyi hayatı boyunca yürütmüştür. Mamafih, bugün geniş halk kitleleri onun (sav) müminlere üç yerde/durumda (savaş, küsleri barıştırma ve eşler arası iletişim) sınırsız yalan söyleme hakkı tanıdığını düşünmekte ve bunu rahatlıkla uygulayabilmektedir.

Bu makale, söz konusu algının oluşmasına yol açan etkenleri incelemekte ve bu bağlamda ilgili beyanın/ruhsatın kime ait olduğunu tespiti çalışmaktadır. Bir yönüyle hadiste idrac ve ref' problemlerine taalluk eden konu, üç yerde yalana dair rivayetin mahiyetini (merfû, mevkuf veya maktû) isnadlar bazında aydınlatacak, ardından muhtevasını metin tenkidine tabi tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yalan, İdrâc, Abdülvehhâb b. Ebûbeker, Aile, Savaş, ez-Zührî.

ABSTRACT

Lie is a behavior refused by the moral values of Islam in principle which causes mistrust in people relations. The Prophet (pbuh) sent to complete the moral values led to a serious struggle against all types of lie in theoretical and practical areas throughout his life. However, today, the broad masses of people think that he permitted the believers to lie without any limit in three places/situations (during the war, reconciliation of people, husband-wife communication) and applied easily.

This article investigates the factors leading to the formation of this perception and tries to determine who owns the related description/permission. The subject related to idrâj and raf' problems in Hadith in a way, will illuminate the nature of hearsays related to lie in terms of isnads (marfu, mawquf or maqtu) in three places and then subject its contents to text criticism.

Key Words: Lie, İdrâj, Abdülwahrîb ibn Abûbaker, Family, War, az-Zuhrî.

Giriş

Hadisin senedi ile metni arasındaki bağ kadar, metni ile hayat arasındaki bağ da kritik öneme sahiptir. Nasıl senedin zayıflığı metnin içeriğini güçsüz bırakıyorsa veya açık dini verilere, özellikle de Kuran'a aykırı bir metin, başındaki senede gölge düşürüyorsa, hadisin senediyle pratik uygulaması arasında da bu tarz bir ilişki doğrudan kurulmalıdır.

Ahlâki zaafı olan, yanlış davranışları sergilemeyi alışkanlık haline getirmiş bir râvî, senedi yaralamaktadır.¹ Buna mukabil, sened elemanlarının metne yapacağı olumsuz bir müdahale de, hadisi uygulamaya çalışan kitlelerin ahlâk anlayışları ve davranış kalıpları üzerinde istenmeyen ve çoğu zaman onarılamayan yaralar açabilmektedir.

Bu bağlamda, râvînin bilerek veya bilmeyerek, bizzat veya başkasından naklederek metne yapacağı bir ekleme yahut çıkarma, tarihsel süreçte kalıcı bir kırılmaya dönüşebilir. İdrâc adı verilen olgunun temelinde bu fonksiyonu üstlendiği ve hadisin orijinal mesajının değişmesine yol açabildiği bilinen bir gerçekliktir. Ravi, açıklama veya yorum mahiyetinde kendisine ait bir cümleyi hadisi rivayet ederken ya da ettikten sonra kullanmakta, daha sonrakiler ise söyleyenin farklı olduğunu vurgulamadan ve hadisten ayırmadan (vasl) bunu nakletmektedir. Sonuçta, işin iç yüzünü bilmeyenler açısından zihin karıştırıcı bir durum oluşmakta ve insanlar sözün hem ilk hâlinin, hem de yorum eklenmiş kısmının Allah Resûlü'ne (sav) ait olduğunu sanabilmektedir.²

Doğru bir muhtevayı aynı yönde bir ayet okuyarak destekleyen râvînin okuduğu ayet bir üstteki isimden nakledilmiş gibi anlaşılrsa, belki büyük bir ahlâk krizi doğmayabilir. Ama tâbîinden bir râvînin, genel kültürüne dayanarak yaptığı son derece tartışılabilir bir birleştirme, son tahlilde Allah Resûlü'ne (sav) ait gibi algılanıp ona göre davranışsal değer kazanır ve tatbikat haline dönüşüp yaygınlaşırsa, orada tamiri çok güç bir ahlâkî problemin doğması kaçınılmazdır.

¹ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/287-289.

² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 95-98. İdrâc hakkında geniş bilgi için bkz: Bağdâdî, *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdreç fi'n-Nakl*, (thk. Abdüssemî' Muhammed el-Enîs), Dâru İbnî'l-Cevzî, 1. Baskı, Riyâd 1997; Erul, Bünyamin, "Tasarrufât er-Ruvât fi Mütûnî'l-Meriviyât", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: XLII, s. 178-180; Doğanay, Süleyman, *Hadîs Rivayetinde Ravi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009, s. 83-89; Paksoy, Kadir, "Hadîs Metodolojisinde İdrâc ve Müdreç Hadîsler-I", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 2, s. 105-124; "Hadîs Metodolojisinde İdrâc ve Müdreç Hadîsler-II", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 3, s. 213-230.

Şimdi bazı ilmî yazılardan şu satırları alıntılararak meseleyi somutlaştırabilir ve örnekleyebiliriz:

"Yalan, İslâm dininde her çeşit kötülüğün başı ve kaynağı kabul edilerek reddedilmiş olmasına rağmen, bazı hallerde dince uygun kabul edilmiştir. Yani yalan söylemenin caiz olduğu yerler de vardır. Böyle bir durumda kişi yalan söylemekle günahkâr olmaz. Çünkü maksat yalan söylemek değil, bir kötülüğü önlemek veya bir iyilik yapmaktır. Dinimizde sadece üç yerde yalan söylemeye izin verilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurmuştur..."³

"Konu ile ilgili hadislerde de, barışın esas alınması gerektiği, ..., toplumsal barışı sağlamak için asılsız fakat arabulucu sözler söyleyenlerin yalancı dahi sayılmayacağı, ..., temel prensipler olarak dile getirilmektedir."⁴

"İslâm'da en büyük günahlardan olan ve şiddetle haram kılınan yalan bile, insanların arasını düzelterip barıştırmak için mübah sayılmıştır. Efendimiz (s.a.s) buyuruyor ki..."⁵

'Kalbin manevî hastalıklarından' nitelemesiyle sunulan ve Kuran-ı Kerim ayetlerinden hareketle sırasıyla şeytana, kâfirlere ve münafıklara layık görülen⁶ yalan; nasıl olur da bir sonraki başlıkta aniden sınırlı da olsa bir meşruiyete bürünebilir? 'Asılsız sözü söyleyenin yalancı sayılmayacağı' hükmü, hadise dayalı temel prensipler arasına nasıl katılabilir? "Yalanın caiz olduğu durumlar" gibi bir ifade, ne derece anlamlı ve ne kadar altı doldurabilir durumdadır?

Bu iki sorunun ortak cevabı "Nitekim Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurmuştur" diye rahatlıkla aktarılan, meşhur Ümmü Gülsüm bint Ukbe hadisinin rivayet sürecinde gizlidir. Bu makale, insanları barıştırmak, karı-koca arasında memnuniyet oluşturmak ve savaş hali olmak üzere üç yerde yalan söylenebileceğini öngören söz konusu ifadenin geçtiği rivayetleri

³ Soysaldı, Mehmet, "Kalbin Manevî Hastalıklarından Yalan ve Korunma Yolları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6 [2005], sayı: 15, s.97. Soysaldı, ifadenin devamında 'üç yerde yalana izin veren' rivayeti nakletmekte ve Tirmizî'yi (Birr, 26) kaynak göstermektedir. Oysa müellifin verdiği "Ey insanlar! Sizi keleşin ateşe tabi olmanız gibi yalana tabi olmanıza iten nedir? Şu üç özel durum dışında yalan söylemenin hepsi Ademoğluna haramdır..." biçimindeki giriş metni, *Sünen*'de yer almamaktadır.

⁴ Altun, İsmail, "Hz. Peygamber'in Barışın İnşasına Yönelik Uygulamaları", *EKEV Akademi Dergisi*, 2009, cilt: XIII, sayı: 41, s.34.

⁵ Yaka, Eyüp, "Şefkat ve Barış Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)", *Diyanet İlmî Dergi*, 2002, cilt: XXXVIII, sayı: 4, s.61.

⁶ Soysaldı, Mehmet, *agm*, s. 90-94.

sened ve metin açısından inceleyecektir. İlgili verinin toplumsal anlamda büyük bir şöhret kazanmış olması ve günlük davranışlara yansımaları, incelemenin önemini artıran bir faktördür.

Bu makale çerçevesinde kısaca 'uç yerde yalan hadisi' olarak tanımlayacağımız rivayetin temelinde, Allah Resulü'nün (sav) kimin yalancı olmadığını açıklayan tek cümlelik sahih bir hadisi yer almaktadır. Ana kaynaklarda güvenilir isnadlarla nakledilen bu ortak metin öncelikle ele alınacak, doğrunun yanlıştan ayrılması için önemi vurgulanacak ve bu rivayetten 'mahfûz hadis' sıfatıyla bahsedilecektir.

I. Mahfûz Hadis ve Tarîkleri

Bilindiği gibi hadis usûlünde sika bir râvinin diğerlerine muhalif olarak naklettiği hadise şâz denmekte, şâz olma (*şüzûz*) durumu hadisin sıhhatine mani teşkil etmekte ve şâz hadisin ters düştüğü, yaygın olarak bilinen sahih rivayet *mahfûz* adını almaktadır.⁷ Üç yerde yalanı tecviz eden şâz ilavenin mukabili olan mahfûz hadis, temel hadis kaynaklarında şu ifadelerle nakledilmektedir:

"Yalancı, insanların arasını düzelterek iyi sözleri taşıyan ve iyi sözleri söyleyen kişi değildir."

"لَيْسَ الْكَذَّابُ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ النَّاسِ، فَيَنْبِوِي خَيْرًا، أَوْ يَقُولُ خَيْرًا."

Rivayet bu şekliyle, Tayâlisî (ö.204/819), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve Abd b. Humeyd'in (ö.249/863) Müsnedleri⁸, Abdürrezzâk (ö.211/826) ve İbn Ebi Şeybe'nin (ö.235/849) Musannefleri⁹, Buhârî (ö.256/870), Müslim (ö.261/875) ve İbn Hıbbân'ın (ö.354/965) Sahihleri¹⁰ ile

⁷ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I/193-196.

⁸ Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd ibnül-Cârûd (ö.204/819), *el-Müsned*, I-IV, (thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki), Dâru Hicr, 1. Baskı, 1999, III/230-231 (1761); Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Bağdâdî (241/855), *el-Müsned*, I-L (thk. Şuayb Arnavut ve diğerleri), 1. Baskı, Beyrut 1999, XXXV/243-244 (27273); Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissî (ö.249/863), *el-Müntehab min Müsned Abd b. Humeyd*, I-II, (Ebû Abdullah Mustafa ibnü'l-Adevî), Dâru Belensiye, 2. Baskı, Riyâd 2002, II/425 (1590).

⁹ Abdürrezzâk, Ebûbekr b. Hemmâm es-San'ânî (ö.211/826), *el-Musannef*, I-XI, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut 1983, XI/158 (20196); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (ö.235/849), *el-Musannef*, I-XVI, (thk. Hamed b. Abdullah el-Cumu'a ve Muhammed b. İbrahim el-Lahyudân), Meketebetü'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyâd 2004, VIII/603 (26975).

¹⁰ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *es-Sahîh*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz), Dârü's-Selâm lî'n-Neşr ve't-Tevezî', 3. Baskı, Riyâd 2000, *Sulh*, 2 (2692); Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim ibnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî (261/875), *es-Sahîh*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz), Dârü's-Selâm lî'n-Neşr ve't-Tevezî', 3. Baskı, Riyâd 2000, *Birr ve Sila*, 101 (6635); İbn Hıbbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî (ö.354/965), *Sahîh İbn*

Ebu Dâvûd (ö.275/888), Tirmizî (ö.279/892) ve Nesâî'nin (ö.303/915) Sünenleri¹¹ gibi pek çok temel kaynakta yer almaktadır. Yukarıda verilen lafız Buhârî'nin *Sahîh*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i için geçerli olup, İbn Ebî Şeybe dışında diğer kaynaklarda atıf yapılan metinler de, aynı çeviriyi kaldırabilecek ölçüde birbirine son derece yakın lafızlara sahiptir.

Bu kaynakların işaret edilen rivayetlerinde ortak sahâbî râvî Ümmü Gülsüm bint Ukbe'dir.¹² Hadisi Ümmü Gülsüm'den rivayet eden ve aynı zamanda sahabi hanımın oğlu olan Humeyd b. Abdurrahmân da ortak râvî durumundadır. İbn Şihâb ez-Zührî ise hadisi Humeyd'den rivayet etmiş ve rivayetinin sonunda yaptığı bir değerlendirme (ki üç yerde yalanın caiz olduğu görüşü bu değerlendirmenin içeriğidir) önce müdrec mahiyetinde kimi versiyonlarda merfûya eklenmiş yahut Ümmü Gülsüm'e atfedilmiş, ardından müstakil bir merfû hadis kimliğiyle rivayete konu olup zayıf senedlerle yaygınlaşmıştır.¹³

II. Müdrec İlave ve İsnadları

Sahih kaynaklarda merfû olarak fikir birliği içinde nakledilen yukarıdaki hadis, görüldüğü gibi üç yerde yalanın caiz olduğuna dair herhangi bir Peygamber sözü içermemektedir. Bu bölümde, söz konusu ziyadenin hangi metin değeri üzerinden rivayete konu edildiği izlenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda sırasıyla, ziyadenin maktû (İbn Şihâb ez-Zührî'ye ait) olması, merfû-fiilî bir değerlendirme (Ümmü Gülsüm bint Ukbe'ye ait) olması, müs-

Hibbân bi Tertîb İbn Belbân, I-XVIII, (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut 1993, XIII/40-43 (5733).

¹¹ Ebû Dâvûd, Süleyman ibnü'l-Eş'as es-Sicistânî (275/888), *es-Sünen*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz), Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tezîr', 3. Baskı, Riyâd 2000, *Edeb*, 50 (4920); Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevrâ (279/892), *es-Sünen*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz), Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tezîr', 3. Baskı, Riyâd 2000, *Birr ve Silâ*, 26 (1938); Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-XII, (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 2001, VIII/36 (8588).

¹² Hz. Osman'ın anne bir kardeşidir. Babası Ukbe b. Ebû Muayt Kureyş'in ileri gelenlerindendir. Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer almıştır. Hayatının çeşitli dönemlerinde dört önemli sahâbiyle (Zeyd b. Hârîse ile şehadetine kadar; ez-Zübeyr ibnü'l-Avvâm ile boşanmaya kadar; Abdurrahman b. Avf ile vefatına kadar; Amr ibnü'l-Âs ile kendi vefatına kadar) evlilik yapmış olan ve Hz. Ali'nin hilafeti sırasında vefat eden Ümmü Gülsüm bint Ukbe hakkında detaylı bilgi için bkz: İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebü'l-Fadl Ahmed ibn Ali (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Mektebetü'l-Müsennâ, 1. Baskı, Bağdat 1328 (h), IV, 491; Abdurrahmân Umeyra, *Nisâ Enzelallahü fihinne Kur'ânen*, Dâru'l-Livâ, Riyâd 1983, 2. Baskı, s. 209-217.

¹³ Mahfûz rivayetin tarihlerini topluca görmek için bkz: Ek-1 (Mahfûz Rivayetin Tarihleri). Anlamına dair değerlendirmeler ise 'metin tahlili ve tenkidi' başlığı altında yapılacaktır.

takil bir merfû-kavlî hadis olması ile ilgili farklı vecihlerden örnekler sunulacaktır.

A. Maktû İsnadlar

Üç yerde yalan ziyadesi, muhaddislerin önemli bir bölümü tarafından temelde İbn Şihâb ez-Zühri'ye ait bir ek açıklama olarak görülmüş ve bu şekilde rivayet edilmiştir. Sözelimi Müslim, *Sahih*'inde hadisi ilk olarak aşağıdaki haliyle rivayet eder:

حَدَّثَنِي حَزْمَلَةُ بْنُ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ: عَنِ ابْنِ شَهَابٍ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ: أَنَّ أُمَّهُ أُمَّ كُلْثُومِ بِنْتِ عُقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعَيْطٍ، وَكَانَتْ مِنَ الْمُهَاجِرَاتِ الْأُولَى اللَّاتِي بَايَعْنَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَخْبَرَتْهُ: أَنَّهَا سَمِعَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقُولُ:

"لَيْسَ الْكُذَّابُ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ النَّاسِ، وَيَقُولُ خَيْرًا، وَيَنْمُو خَيْرًا."

قَالَ ابْنُ شَهَابٍ: وَلَمْ أَسْمَعْ يُرَخِّصُ فِي شَيْءٍ مِمَّا يَقُولُ النَّاسُ كَذِبًا إِلَّا فِي ثَلَاثٍ: الْحَرْبِ، وَالْإِصْلَاحِ بَيْنَ النَّاسِ، وَحَدِيثِ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ وَحَدِيثِ الْمَرْأَةِ زَوْجَهَا.

Bana Harmele b. Yahyâ tahdis etti: Bize İbn Vehb haber verdi: Bana Yûnus haber verdi: İbn Şihâb'dan: Bana Humeyd b. Abdurrahmân b. Avf haber verdi: Annesi Ümmü Gülsüm bint Ukbe b. Ebî Muayt –ki Hz. Peygambere (sav) biat eden ilk muhacir hanımlardandı- ona haber vermiş: Resûlullâh'ın (sav) şöyle buyurduğunu işitmiş:

“Yalancı, insanların arasını düzelterek iyi sözleri söyleyen ve iyi sözleri taşıyan kişi değildir.”

İbn Şihâb dedi ki: “Ben insanların yalan dediği herhangi bir konuda ruhsat verildiğini hiç duymadım; üç şey hariç: Savaş, insanların arasını düzeltmek ve erkeğin karısına, kadının da kocasına söylediği söz.”¹⁴

Görüldüğü gibi burada, üç yerde yalan söylemeye kapı açan söz açık bir biçimde Nebevî hadisten ayrılmış ve ‘İbn Şihâb dedi ki’ denilerek Zühri'ye nisbet edilmiştir. Aynı hassasiyet, Abdürrezzâk¹⁵ ve İbn Ebî'd-Dünyâ'nın¹⁶

¹⁴ Müslim, *Birr ve Sila*, 101 (6633).

¹⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*'te iki ifadeyi birbirinden tamamen ayırmakta, önce mahfûz hadisin metnini (XI/158, no.20196), bâbın en sonunda ise İbn Şihâb'a nisbetle üç yerde yalan ziyadesini (XI/162, no.20205) vermektedir. Bu arada müellifin söz konusu bâbın başına Hz. Aişe'nin şu mevkûf sözünü koymuş olması da manidârdır: “Allah Resûlü'nün (sav) en nefret ettiği ahlâkî davranış yalan söylemektir. Birisi gelip Resûlullâh'ın (sav) yanında yalan söylerdi; onun tevbe ettiğini öğrenene kadar o davranışın acısı Resûlullâh'ın (sav) içinde kalırdı.” Bkz: *el-Musannef*, XI/158, (20195). Krş: Tirmizî, *Birr ve Sila*, 46 (1973); İbn Hıbbân, *es-Sahih*, XIII/44-45 (5736).

eserleri gibi başka örneklerde de gözlemlenmektedir. Bu meyanda İbn Hacer'in "Bu ziyâde müdrecdir. Müslim de bunu Yûnus kanalıyla Zührî'den yaptığı rivayetin ardından 'Zührî de dedi ki' diyerek açıklamıştır. Kezâ Nesâî de Yûnus kanalıyla bu ziyadeyi müfred olarak Zührî'den nakletmiş ve 'Zührî konusunda Yûnus çok daha güvenilirdir' demiştir."¹⁷ açıklamasının da önem taşıdığı kanaatindeyiz. Dolayısıyla üç yerde yalanı tecvîz eden ifade, tâbiîn mensubu bir âlim olarak Zührî'nin kendisine ait bir birleştirmedir ve içeriği itibarı ile de son derece tartışılabilir niteliktedir.

B. Merfû-Fiilî İsnadlar

Bir diğer rivayet grubunda ise, üç yerde yalan söylemeyi tecviz eden ilave açıklama, hadisin sahabi ravisi Ümmü Gülsüm bint Ukbe'ye ait görünmektedir. Müslim, yukarıdaki rivayetin hemen ardından bu versiyonu da vermekte, senedini zikrettiği hadisin metin farklılığına şöyle işaret etmektedir:

...عَيْرَ أَنْ فِي حَدِيثِ صَالِحٍ: "وَقَالَتْ: وَلَمْ أَشْمَعُهُ يُرَخِّصُ فِي شَيْءٍ مِمَّا يَقُولُ النَّاسُ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ", بِجِئْتِ مَا جَعَلَهُ يُؤَسُّسُ مِنْ قَوْلِ ابْنِ شَهَابٍ.

"...Yalnız Sâlih hadisinde [metnin sonu] şöyledir: '[Ümmü Gülsüm] Dedi ki: İnsanların söyledikleri konusunda Hz. Peygamberin (sav) ruhsat verdiğini hiç duymadım; üç şey hariç...'

Bu, Yûnus'un İbn Şihâb'ın sözü olarak naklettiği ifadenin benzeridir."¹⁸

el-Edebü'l-Müfred'de Buhârî,¹⁹ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da Nesâî²⁰ ve *Mesâvî'l-Ahlâk*'ta Harâîti²¹ gibi bazı alimler bu ziyadeyi sahabi ravi Ümmü Gülsüm'e isnad etmeyi tercih etmişlerdir.²²

¹⁶ İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (ö.281/894) *es-Samt ve Âdâbü'l-Lisân*, (*Mecmûat Rasâil İbn Ebi'd-Dünyâ cilt: 5* içerisinde), Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut 1993, s. 291 (503).

¹⁷ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali (852/1448), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, (thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs, V/300. Nesâî atfı için bkz: *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII/236 (9076). Nesâî bu kanaatini, biraz sonra merfû-kavfî isnadlar bölümünde değineceğimiz Abdülvehhâb b. Ebûbekr rivayetinin hemen ardından belirtmiştir. Nitekim pek çok farklı hadis özelinde, Zührî'den Abdülvehhâb'ın da rivayeti olduğu halde, bilhassa *Sahîhayn* müellifleri Yûnus b. Yezîd'i tercih etmişlerdir. Meselâ sahâbî ravisi Muâviye b. Ebû Süfyân olan "Allah kimin iyiliğini isterse, onu dinde anlayış sahibi yapar" hadisi için bkz: Buhârî, *İlim*, 13 (71); Müslim, *Zekât*, 100 (2392). Abdülvehhâb rivayeti: *Müsned*, XXVIII/127-128 (16931). Sahâbî ravisi Ebû Hüreyre olan "Yemin, malın sürümünü artırır, bereketini ise yok eder" hadisi için bkz: Buhârî, *Büyü*, 26 (2087); Müslim, *Müsâkât*, 131 (4125). Abdülvehhâb rivayeti: Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII/476 (15958).

¹⁸ Müslim, *Birr ve Sıla*, 101 (6634). Benzeri için bkz: *Müsned*, XXXV/240-243 (27272).

Müdreç ziyadenin rivayetinde görülen mevkuf-maktû farklılaşması bağlamında altı çizilmesi gereken noktalardan birisi de şudur: İçerik aynı olsa bile ifadenin bir sahabiye (Ümmü Gülsüm'e) nisbet edilmesi, üç yerde yalanın meşru sayılması hususunda daha farklı ve ileri bir etkiye sahiptir. Hadisin pek çok rivayetinde senedde Ümmü Gülsüm'ün adı zikredilirken 'Hz. Peygambere (sav) biat eden ilk muhacir hanımlardandı' vurgusunun yapılması da bu açıdan oldukça dikkat çekicidir. Zira Ümmü Gülsüm bint Ukbe, Kureyşli olup da anne babası yanında olmadan hicret etmeyi göze alarak İslam tarihine geçmiş öncü bir hanımdır ve bilindiği gibi Mümtehine suresinin son ayetinde²³ yer alan biat maddeleri arasında bühtân-iftira ve benzeri yalan perspektifiyle doğrudan ilgili davranışlar vardır. O tarihi sözleşmeye katılmış son derece asil bir hanım sahibinin dilinden nakledilmesi de, yalana ruhsat veren bu tür bir haberin yaygınlık kazanmasında doğrudan etkili olmuş olabilir.

C. Merfû-Kavlî İsnadlar

Bir grup rivayette ise, üç yerde yalan söylemeye açıkça cevaz veren ifadeler merfû ve kavlî olarak bizzat Allah Resûlü'ne (sav) nisbet edilmiştir. Sözgelimi Ebû Dâvûd'un yer verdiği metinlerden birisi şu şekildedir:

...كَانَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يَقُولُ: "لَا أَعْدَهُ كَاذِبًا: الرَّجُلُ يُصْلِحُ بَيْنَ النَّاسِ، يَقُولُ الْقَوْلَ وَلَا يُرِيدُ بِهِ إِلَّا الْإِصْلَاحَ. وَالرَّجُلُ يَقُولُ فِي الْحَرْبِ. وَالرَّجُلُ يُحَدِّثُ امْرَأَتَهُ، وَالْمَرْأَةُ تُحَدِّثُ زَوْجَهَا."

Allah Resûlü (sav) buyururdu ki: "Ben şu kişiyi yalancı saymıyorum: Adam insanların arasını düzeltiyor, bir söz söylüyor ve tek amacı barışı sağlamak. Veya adam savaşta konuşuyor. Veya adam karısına ya da karısı adama söz söylüyor."²⁴

Aralarında Nesâî (303/915)²⁵, Taberânî (ö.360/971)²⁶ ve İbnü's-Sünnî'nin de (ö.364/975)²⁷ bulunduğu pek çok kaynakta yer bulan bu riva-

¹⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 117 (390).

²⁰ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII/36 (8588).

²¹ Harâîti, Ebûbekr Muhammed b. Ca'fer (ö.327/939), *Mesâvi'l-Ahlâk ve Mezmûmühâ*, (thk. Mustafâ b. Ebî'n-Nasr eş-Şelebî), Meketebetü's-Sevâdî, 1. Baskı, Cidde 1992, s. 88 (183).

²² *Müsned*, XXXV/240-243 (27272).

²³ Mümtehine 60/12.

²⁴ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 50 (4921).

²⁵ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII/236 (9075).

²⁶ Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (ö.360/971), *el-Mucemü'l-Kebîr*, I-XXV, (thk. Hamdî Abdülmeccid es-Silefî), Mektebet İbn Teymiyye, Kâhire trs, XXV/77-78 (193); *el-Mucemü's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, I/70.

yetlerin senedlerinin ortak özelliği, Zührî'den rivayette bulunan kişinin Abdülvehhâb b. Ebûbekr el-Medenî oluşudur.²⁸ Normal şartlar altında rivayetleri kabul ve kendisi tadil edilen Abdülvehhâb b. Ebûbekr,²⁹ üç yerde yalan rivayetini merfû-kavlî kalıpla Resûlullâh'a (sav) izafe ettiği için sert biçimde eleştirilmiştir.

Dârekutnî (ö.385/995), hadisin maruf lafızlarını ve yukarıda incelenen mahfûz halini ravileriyle birlikte detaylı biçimde vermekte, ardından şöyle demektedir:

"Bu hadisi Abdülvehhâb b. Ebûbekr > Zührî'den > Humeyd'den > anesinden rivayet eder. 'Sadece üç yerde yalana ruhsat verilir' ve 'Resûlullâh (sav) bunları yalan saymazdı' diyerek o üç maddeyi zikreder. Bu münkerdir. Herkesin benimsediği mahfuz hadisi nakletmemiştir."³⁰

Müdreç ile ilgili müstakil eserinde konuya geniş yer ayıran³¹ Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) görüşü de, Abdülvehhâb b. Ebûbekr'in bu işte bütünüyle kusurlu olduğu yönündedir. O, Nesâî'nin akranı olan ve şâz versiyonu Nesâî ile aynı şeyhten (Muhammed b. Zünbûr) aktaran Mûsâ b. Hârûn'un (ö.294/907) konuyla ilgili tespitlerini kaydetmekte ve bu tespitlere katılmaktadır.³² Mûsâ b. Hârûn³³ şunları söylemektedir:

²⁷ İbnü's-Sünnî, İbnü's-Sünnî, Ebûbekr Ahmed b. Muhammed (ö.364/975), *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, (thk. Abdurrahmân Kevser), Dârü'l-Erkam, 1. Baskı, Beyrut 1998, s.372-373 (613).

²⁸ Bkz: Ek-2 (Şâz rivayetin tarifleri). Nesâî, Taberânî ve İbnü's-Sünnî'nin atf yapılan rivayetlerinin lafızları, Ebû Dâvûd'un çevrilen metni ile aynıdır. Ayrıca Leys b. Sa'd'ın Yezîd > Abdülvehhâb > İbn Şihâb > Humeyd kanalıyla Ümmü Gülsüm'den rivayet ettiği ve yukarıda ele alınan merfû-filî rivayetle örtüşen nakli için bkz: *Müsned*, XXXV/245-246 (27275); Harâtî, *Mesâvî'l-Ahlâk ve Mezâmühâ*, s. 89 (185).

²⁹ Ebû Hâtîm "Sikadır. Beis yoktur. Zührî'nin en eski dostlarından." demektedir (İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân et-Temîmî [ö.327/939], *Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Baskı, Deken 1953, VI/71), Mizzî ise buna ek olarak Nesâî'nin tevsikini nakletmektedir. Bkz: Mizzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâî'r-Ricâl*, I-XXXV, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1992, XVIII/491-492. Ayrıca bkz: İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî (ö.354/965), *Kitâbü's-Sikât*, I-X, (itinâ: Muhammed Abdülmu'îd Hân), Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Baskı, Deken 1973, VII/132.

³⁰ Dârekutnî bu açıklamaları *el-İlel* adlı eserinde yapmaktadır. Kitabın ilk 11 cildi matbû olup, Ümmü Gülsüm bint Uke müsnedini, dolayısıyla bu rivayeti söz konusu matbû ciltler içermemektedir. Yazmadan elektronik ortama aktarılan tam nüshaya (Cevâmiu'l-Kelim/*el-İlel*/5. Cilt/sayfa: 418) şeklinde atf yapılabilir. Nitekim bu sözün bir bölümünü yazma nüshayı görüp kaynak göstererek kullananlar da "cilt: 5, varak: 209" demektedirler. Bu tür bir kullanım için bkz: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXV/245 (27275), dipnot: 2.

³¹ Bağdâdî, Hatîb, *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdreç fi'n-Nakl*, s. 295-309.

³² Bağdâdî, Hatîb, *age*, s. 307.

³³ İshâk b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel'in öğrencilerindedir. İbn Hacer onun hakkında "Sikadır. Büyük hafızdır. Bağdatlıdır." demektedir. (İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed ibn Ali [852/1448],

“Bu hadiste [şâz versiyon] ağır bir yanlış [vehm-i ğalîz] vukû bulmuştur. Ve bu yanlış bizce Abdülvehhâb’dan kaynaklanıyor. Vallâhu a’lem.”³⁴

“Mesele çok açık ve net: Hadisin [mahfûz hadisin] son kısmı Zührî’nin sözü. Yoksa Abdülvehhâb’ın Resûlullâh’tan (sav) kesin bir dille naklettiği şekilde Peygamber sözü [merfû] değil. Abdülvehhâb eğer Zührî’den > Humeyd’den > annesinden > Hz. Peygamber’den (sav) herkesin Zührî’den rivayet ettiği hadisi [mahfûz hadisi] rivayet etseydi, sonra da Zührî’nin sözünü hadise ekleyip idrâcda bulunsaydı, daha basit, bir derece daha düşük bir vehim olurdu. Ama Hz. Peygamberin (sav) sözünü hiç rivayet etmeyip, merfû hadisin isnadıyla Zührî’nin sözünü rivayet etti ve gerçekten çok büyük bir yanlışlığa düştü. Bunu yaptığı için bizim nezdimizde bütün güvenilirliğini kaybetmiş durumda.”³⁵

Gelinen noktada hadisin Ümmü Gülsüm’den merfû-kavlî rivayetinde yalnız kalan Abdülvehhâb b. Ebûbekr, aralarında Eyyûb es-Sahtiyânî, Mâlik b. Enes, Sâlih b. Keysân, Ma’mer b. Râşid ve Yûnus b. Yezîd’in de bulunduğu en az 12 sika raviye muhalefet etmiştir.³⁶ Konunun ref’ problemiyle ilgili yönünün bu kadar ciddi ele alınmış ve alınıyor olması ise elbette ‘üç yerde yalana açıkça cevaz verme’ muhtevâsından kaynaklanmaktadır. Bugün toplumumuzda bu hadisin yukarıda beyan edilen yanlış şekliyle yaygın biçimde biliniyor ve tatbik ediliyor olması ise tek kelimeyle üzücüdür.

Son olarak, şâz rivayetin Esmâ bint Yezîd ve Nevvâs b. Sem’ân’dan nakledilen diğer bir merfû-kavlî haline de dikkat çekilmelidir. Bu zayıf rivayete göre, ashâb-ı kirâmın arasında vuku bulan bir olayın akabinde³⁷ durumu kurtarmak için herkesin yalan söylediğini gören Allah Resûlü (sav) “Niye kelebeklerin körü körüne ateşe atladığı gibi siz de körü körüne yalana baş vuruyorsunuz?” buyurmuş ve ardından da “Yalan sadece şu üç durumda olur” diyerek ilgili maddeleri saymıştır.³⁸ Kimi irsâl, kimi ızdırâb ile ma’lûl pek

Takrîbüt-Tehzîb, [thk. Âdil Mürşid], Müessesetü’r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1999, s. 486, no. 7022.) Hatîb el-Bağdâdî ise, onu bir yılını Mekke’de, bir yılını Bağdat’ta geçiren, ilel meselelerine vâkif ve çok dindar bir hadis hâfızı olarak tanıtarak Abdülğânî b. Sa’îd’in şu sözünü nakleder: “Resûlullâh’ın (sav) hadisleri üzerine en güzel söz söyleyen üç kişi: Zamanında Ali ibnü’l-Medîni, zamanında Mûsâ b. Hârûn, zamanında Dârekutnî.” Bkz: Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali el-Hatîb (ö.463/1071), *Târîhu Bağdâd*, I-XVIII, (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 2001, XV/48-50.

³⁴ Bağdâdî, Hatîb, *el-Fasl li’l-Vasli’l-Müdreç fî’n-Nakl*, s. 299.

³⁵ Bağdâdî, Hatîb, *age*, s. 309.

³⁶ Bağdâdî, Hatîb, *age*, s. 303.

³⁷ Krş: Hennâd, İbn Serî el-Kûfî (ö.243/857), *Kitâbü’z-Zühd*, (thk. Abdurrahmân b. Abdülcebbâr el-Firyevâî), Dâru’l-Hulefâ, 1. Baskı, Kuveyt 1985, s. 634-635 (1374).

³⁸ Kaynakları ve senedleri hakkında detaylı bilgi için bkz: *Müsned*, XXXV/550-552 (27570).

çok senedi bulunan rivayetin müşterek ravisi Şehr b. Havşeb'in (ö.112/730) rivayetinde tek kaldığında yetersiz bir kaynak olduğu bilinmektedir.³⁹

III. Metin Tahlili ve Tenkidi

Hadisin senedleri ve kaynakları hakkındaki bu incelemelerin ardından, gerek merfû ve mahfûz rivayetin, gerekse müdrec ilavenin hangi anlamı ifade ettiği ve şârihler tarafından nasıl anlaşıldığı üzerinde durulacaktır.

A. Mahfûz Rivayetin Anlam Çerçevesi

'Mahfûz hadis ve tarîkleri' başlığı altında kaynaklarını zikrettiğimiz sahih hadiste "Yalancı, insanların arasını düzelterek iyi sözleri taşıyan ve iyi sözleri söyleyen kişi değildir" buyrulmakta, yalancı kavramına yeni bir tanım getirilmekte, daha doğrusu 'kimin yalancı olmadığı' hususunda bir sınırlamaya gidilmektedir. Efendimizin (sav) günlük dilde kullanılan çeşitli (dini, ekonomik, siyasi, kültürel vb.) kavramları yeniden ele aldığı, kimi kavramların içeriğini sınırlama veya değiştirme, kimi kavramları ise iptal edip yenilerini üretme yoluna gittiği bilinmektedir. İslam ahlâkının düşünce ve davranış boyutunun yerleştirilmesi amacıyla iflâs, infâk, zenginlik, mal gibi maddi veya şehit, hicret, kul, din, şefaât gibi manevî değerleri yeniden tanımlayan Nebevî ifadeler mevcuttur.⁴⁰ Bu bağlamda kibir, haset ve gıybet gibi diğer pek çok ahlâkî kavramla birlikte yalan da hadislerde üzerinde durulup sınırları itinayla çizilen meseleler arasındadır.

Konumuzu teşkil eden hadis, şu anlama gelmemektedir: 'İnsanların arasını düzeltmek için isteyen istediği her şeyi söyleyebilir; bu yalan sayılmaz.' Çünkü böyle bir algılama, normalde ortada olmayan bir sözü üretmeye –ki yalanın [kezib] temel anlamı budur- ve bu sözü gerçekmiş gibi rahatlıkla söylemeye müsaade verilmesi anlamına gelir. Böyle bir izin ise, yani bir

³⁹ Hakkında yapılan "İhticâc edilmez", "Hadislerini terk ettiler", "Güçlü değil" ve benzeri eleştiriler için bkz: Zehebi, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1374), *Mizânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs, II/283-285. İbn Hacer'in Şehr hakkında verdiği "Sadûktur; ancak irsâli ve evhâmî çoktur" hükmü (*Takrîbü't-Tehzîb*, s. 210, no. 2830) eleştiri almış; "Zayıftır. Hadisleri itibar için kullanılabilir" şeklinde tashihi önerilmiştir. Krş: Ma'rûf, Beşşâr Avvâd; Arnavut, Şuayb, *Tahrîru Takrîbü't-Tehzîb*, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1997, II/122 (2830).

⁴⁰ Detaylar için bkz: Ürkmez, Ahmed, *Ahlâk Eksenininde Hadis*, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 84-94; Martı, Huriye, "Hazreti Peygamber'in Ahlâkî Çöküşü Engellemede Düşünce Kalıplarını Değiştirme Yöntemi (İman-Ahlâk Bağının Vazgeçilmezliği Özelinde Bir Deneme)", *Nebevî Mesajın Evrenselliği Sempozyumu - Sîret Sempozyumu-*, 09-10 Mayıs 2008, Konya, 2009, s. 168-182.

Müslüman'ın hakikati olmayan bir sözü gerçek diye sunabileceği herhangi bir durum ise Kuran ve sünnet çerçevesinde mevcut değildir.

Mahfûz hadis, kimin yalancı olmadığını belirlemekte ve ortada var olan olumlu bir sözün kûs kişiler arasında taşınabilmesine ve tekrar edilebilmesine izin vermektedir.⁴¹ Sözelimi Ayşe ile Emine birbirine kûs ise ve Ayşe'nin "Aslında Emine iyi bir kız ama bir defa küstük işte!" dediğini Hatice duymuşsa, Hatice'nin gidip bu olumlu sözü Emine'ye aktarması bu hadise göre yalan kapsamında sayılmayacaktır.

Bu noktada akla hemen gelen soru şudur: "Zaten bu yalan olmaz ki; niçin özel müsaade gerektirsin?"

İşte bu nokta, şu anki ahlâk anlayışımız ve yalan algımız ile nebevi sünnetin öngördüğü algı ve anlayışın ciddi anlamda ayrıldığı noktadır. Zira sahih hadisler, normal şartlar altında, Ayşe'nin ağzından duyduğu bir cümleyi Hatice'nin gidip Emine'ye aktarmasını dahi laf taşıma olarak değerlendirmekte ve her koşulda yüz yüze iletişimi öngörmektedir. "Laf taşıyan kişi cennete giremez."⁴² ve bilhassa "Her duyduğunu söylemesi kişiye yalan olarak yeter."⁴³ hadis-i şeriflerinin yanı sıra, gıybet hakkındaki temel verinin bu aşamada hatırlanması da oldukça aydınlatıcı olacaktır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber (sav) "Gıybet, kardeşini onun hoşuna gitmeyecek bir şekilde anmandır." buyurmuş; "Eğer söylediğim şey onda varsa?" diye soran bir sahabiye ise "Varsa, gıybet etmiş olursun. Yoksa zaten iftira olur" karşılığını vermiştir.⁴⁴ Bu örneğin konumuzla benzeşen yönü, normalde 'gerçek' bir söz olduktan sonra rahatlıkla konuşulabileceğini sandığımız bir hususun, yüz yüze iletişim dışında kişinin gıyabında dile getirilmesinin açıkça yasaklanmasıdır. Laf taşımanın genel bir yasağa konu olması da bu paralelde ayrı bir anlam kazanmakta ve mahfûz rivayet sadece küsler arasında 'var olan gerçek bir sözün aynen söylendiği şekliyle' nakline imkan tanımaktadır. Dolayısıyla bu metinden 'küslere barıştırmak için yalan üretmek ve söylemek caizdir' gibi bir hükmün çıkarılması makul değildir. Ayrıca "Asıl iftira nedir biliyor

⁴¹ Savunmakta olduğumuz 'hadiste kastedilen yeni ve yalan bir söz üretmek değil; var olanı gidip söyleyebilmek' görüşünün klasik şerhlerde de karşılığı bulunmaktadır. Sözelimi İbn Hacer şöyle demektedir: "Âlimler derler ki: Burada kastedilen, o kişinin bildiği hayırlı sözleri haber vermesi, bildiği kötü sözler hakkında ise sessiz kalmasıdır. Bu, yalan olmaz. Çünkü yalan, bir şey hakkında bulunduğu durumun hilafına bilgi vermektir." (*Fethu'l-Bârî*, V/299-300)

⁴² *Müsned*, 38/381 (23359); Buhârî, *Edeb*, 50 (6056); Müslim, *Îmân*, 168 (290).

⁴³ Müslim, *Mukaddime*, 3 (7).

⁴⁴ *Müsned*, 16/6-7 (9901); Müslim, *Birr ve Sıla*, 70 (6593).

musunuz? İnsanlar arasında dilden dile dolaşan laf taşımalar.”⁴⁵ hadisi de konuyla yakın alâkası bakımından dikkat çekicidir.

B. Müdrec İlavenin Marûf Sünnete Aykırılığı

Şerh literatüründe bu hadisin açıklamasına başlanırken yalanın kötülüğü ve dinin yalan karşısındaki tavizsiz tutumu üzerine yapılan vurgular önem taşımaktadır. Zira Hz. Peygamber (sav) ömrü boyunca yalan konuşmamış, ama buna rağmen muhaliflerince 'yalancı' olarak nitelendirilebilmiş⁴⁶ bir 'el-Emîn'dir. Onun (sav) hayatı boyunca ahlâk alanında mücadele ettiği temel düşünsel sapmanın şirk; başat davranışsal bozukluğun ise yalan söylemek olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Özellikle kendisinin mübarek ağzından yalan üretilmesine karşı büyük hassasiyet sergilemiş ve "Benim ağzımdan yalan uydurmayın! Çünkü benim ağzımdan yalan uyduran ateşe girer!"⁴⁷, "Benim ağzımdan yalan uydurmak başkasının ağzından uydurmaya benzemez! Benim ağzımdan yalan uyduran, ateşteki yerine hazırlansın!"⁴⁸ gibi çok sayıda ciddi uyarıda bulunmuştur.

Ümmü Gülsüm bint Ukbe hadisini değerlendiren ve şerheden muhaddislerin önemli bir bölümü, inceleme sonuçlarına geçmeden önce, yalanın ne kadar büyük bir günah olduğunu güçlü ifadelerle açıklama gereği hissetmişlerdir. Sözelimi ilgili hadisin rivayetlerini ele alan Tahâvî (321/933) "Bu rivayetler üzerinde düşünüyoruz ama Allah'ın kitabındaki ayetlerini de okuyoruz." demektedir, iki ayet zikretmekte⁴⁹ ve devamında şunları söylemektedir:

"Allah, doğrularla birlikte olmayı belli bir durumla veya belli bir zaman dilimiyle sınırlamamış, tüm durumlar ve zamanlar için genellemiştir. Uzak durulmasını istediği yalan söyleme davranışı da aynı şekilde bütün zaman dilimleri ve bütün durumlar için geçerlidir. Allah'ın Resulü (sav) ise, Rabbinin emrine karşı gelmekten en uzak insan konumundadır."⁵⁰

⁴⁵ *Müsned*, 7/227-229 (4160); Müslim, *Birr ve Sıla*, 102 (6636).

⁴⁶ Fâtır 35/4; Sâd 38/4.

⁴⁷ Buhârî, *İlim*, 38 (106); Müslim, *Mukaddime*, 1 (2).

⁴⁸ Buhârî, *Cenâiz*, 33 (1291); Müslim, *Mukaddime*, 4 (5).

⁴⁹ Söz konusu iki ayet "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun." (Tevbe 9/119), "... ve yalan sözden kaçının." (Hacc 22/30) ayetleridir.

⁵⁰ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (321/933), *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, I-XVI, (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1994, VII/358.

Benzer bir şekilde Beyhakî de, imanın 34. Şubesi olarak ele aldığı “Dili Gereksiz Sözlere Korumak” bölümünde bu hadisi zikretmeden önce dürüstlüğe vurgu yapmaktadır. Yalanı kötüleyen ve haram kılan ayetlerle birlikte dürüstlüğü öven Abdullah b. Mes’ud hadisi⁵¹ gibi verileri nakletmekte, sıra üç yerde yalan rivayetine geldiğinde ise farklı tevellere yer vermektedir.⁵²

Bu tevellerin bir bölümü, kendi içinde tutarlılığı olmayan ve İbn Şihâb ez-Zührî’nin öngördüğü üç yerde yalan ruhsatını açıklamaya da yetmeyen zorlama yaklaşımlardır ki, bu noktada yalan kavramının mahiyeti üzerine söylenenler araştırılıp değerlendirilmeye oldukça muhtaçtır. Bir örnek vermek gerekirse:

“Erkeğin kadına bir şeyi yapmak için vaatte bulunup söz vermesi de yalan kapsamında değildir. Çünkü asıl yalan, bir şey hakkında bulunduğu durumun hilafına bilgi vermektir. Vaat ise gerçekleştirilene kadar bir gerçeklik değildir. Vaadin ileride gerçekleştirileceği umulmaktadır; dolayısıyla bu, yalan denilebilecek bir durum değildir.”⁵³

Bu anlayışa göre, bir erkek hanımına geleceğe dair istediği sözü sorumsuzca verme özgürlüğüne sahiptir. Yazın aileyi tatile çıkarmaya hiç niyeti olmadığı halde “Gideceğiz merak etmeyin!” diyebilir; bir takıyı evlilik yıldönümünde almaya parası olmadığı halde “Şubat’ta bu takı senin!” diye eşine söz verebilir. Zührî’nin beyanı “erkeğin karısına, kadının da kocasına söylediği söz” şeklinde iki yönlü iken, kadının da aynı aldatma tutumunu kocasına karşı takınıp takınamayacağına dair bir beyan elbette yoktur. Diğer yandan, çocuklara ve yaşlılara da günümüzde rahatlıkla uygulanan benzeri ikiyüzlü tavırların karşısında, fakih bir sahabinin şu açıklamaları dağ gibi durmaktadır:

“Ne şakada, ne ciddide yalan söylemek yok; çocuğunuza bir şey vaat edip sonra yerine getirmemeniz durumunda da yok!”⁵⁴

Burada kritik soru şudur: Aile içinde karşılıklı yalan söyleme serbestisi gibi bir söylemin Allah Resûlü’nün (sav) hayatında ve tatbikatında herhangi

⁵¹ “Dürüstlükten ayrılmayın. Çünkü dürüstlük iyiliğe götürür; iyilik de cennete götürür...” *Müsned*, 6/147-148 (3638); Buhârî, *Edeb*, 69 (6094); Müslim, *Birr ve Sıla*, 105 (6639).

⁵² Beyhakî, Ebûbeker Ahmed ibnü’l-Hüseyn (ö.458/1066), *el-Câmi’ li Şu’abi’l-Îmân*, I-XIV, (thk. Abdülaliyy Abdülhamîd Hâmid), Mektebetü’r-Rüşd, 1. Baskı, Riyad 2003, VI/435-444.

⁵³ Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (ö.855/1451), *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-XXV, (tsh. Abdullah Mahmûd), Dâru’l-Kütübü’l-İlmîyye, 1. Baskı, Beyrut 2001, XIII/383.

⁵⁴ Abdullah b. Mes’ûd’dan mevkûf olarak nakledilen bu rivayet için bkz: İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII/149-150 (26114); Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *el-Edebü’l-Müfred*, (thk. Hâlid Abdurrahmân el-Akk), Dâru’l-Ma’rife, 1. Baskı, Beyrut 1996, s. 117 (392).

bir örneğine rastlamak mümkün müdür? Günlerce süren ailevi krizleri çözmek ve mesela ifk hadisesini geçiştirmek için böylesine pratik bir yöneme niçin başvurulmamıştır? Yoksa bugün benimsediğimiz ahlâkî zihniyetin yalanla ilgili boyutu, bizzat Hz. Aişe'ye iftirayı gündeme getiren ve gündemde tutanlara mı daha yakındır?

"Hani onu dilinize doluyordunuz; hakkında hiç bilginiz olmayan bir şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz ve bunu basit bir iş zannediyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında çok büyüktür!"⁵⁵

Dolayısıyla, şâz rivayetler kapsamında Resûlullâh'ın (sav) dilinden 'kişinin karısının gönlünü yapmak için ona yalan söylemesi', 'adamın karısının ahlâkını düzeltmek için ona yalan söylemesi' ve benzeri sözler nakledilmekte, fakat yalan söyleme gibi gayrimeşru bir yöntemle ahlâkın nasıl düzeleceği çelişkisi ortada öylece durmaktadır. En kötüsü ise, "Âdemoğluna bütün yalanların günahı yazılır; karısına yalan söyleyen hariç..." şeklinde, erkeğin karısına her türlü yalanı rahatlıkla söyleyebilmesini öngören merfû görüşlü genellemelerdir.⁵⁶

Problemi çözmek için üretilen bir başka tevil tarzı ise, üç yerde yalana ruhsat veren mevkûf veya maktû ifadelerin yalanı genel anlamda tecviz etmediğini düşünen âlimlerin, savaş, küslük ve aile içi anlaşmazlık durumlarında başvurulabilecek 'kezib' fiilini, tariz veya tevriye kavramlarıyla izah etmeleridir. Buna göre, kişi sözgelimi eşiyile arası bozuk olan, kocasının kendisine kızdığını ve iyi davranmadığını düşünen bir kadına eşinin onu sevdiğini hissettirecek türden sözleri yalana düşmeden söyleyecektir: "Öyle deme! Senden başka kimi var ki? Seni sevmeyecek de kimi sevecek? Sana iyi davranmayacak da kime iyi davranacak?"⁵⁷ Ama ne bu tür hoş teselli ifadeleri

⁵⁵ Nûr, 24/15. Ayrıca bkz: Nahl 16/116.

⁵⁶ Makalenin birinci bölümündeki atıflara ek olarak bkz: Tahâvî, *Şerhu Müşkilî'l-Âsâr*, VII/356-357 (2913-2915).

⁵⁷ Krş: Beyhakî, *age*, VI/444-445. Sözlükte "Dokunaklı söz söylemek" olarak karşılanan (Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara 1962, s.1237) ve kısaca 'Bir sözü söyleyip ilk akla gelen anlamını kast etmemek' biçiminde de tanımlanabilecek olan tarizlerin 'yalana ihtiyaç bırakmadığı' söylemi de klasik şerhlerde en fazla atıf yapılan veriler arasındadır. (Tahâvî, *age*, VII/369-370; Beyhakî, *age*, VI/445-446.) Buna göre kişi bir zalimin karşısına geçip "Sana dua ettim" diyebilecek, ama derken önceden yaptığı 'Allah'ım, bütün Müslümanları başışla' duasını aklına getirecektir! Detaylar için bkz: Nevevî, Yahyâ b. Şeref (ö.676/1278), *Şerhu Sahîhi Müslim*, I-XVIII, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), *Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1. Baskı, Beyrut 1995, XVI/129-130; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V/300; Aynı, *Umdetü'l-Kârî*, XIII/383. Ayrıca Hz. İbrahim'in üç defa yalana ve bu anlamda tarize başvurduğu ile ilgili bilgilere Kur'an-ı Kerim perspektifinde bir yaklaşım için bkz: Ateş, Abdurrahman, "Hz. İbrahim'e

kırgın bir hanımın sadrına şifa olabilecek kıvamdadır; ne de müdrec metnin açıkça kastettiği “Bu üç yerde yalan söylenebilir” mesajı bu tarz hamledişlerle üzeri örtülebilecek kadar güçsüzdür.

Savaşta yalan söyleme müsaadesi ise genellikle “Harp hiledir” (الحرب خدعة)⁵⁸ hadisi ile birlikte ele alınmaktadır. Hadiste geçen (خدعة) kelimesi, savaşın gereği olarak aldatici taktik varyasyonlar içine girmek demektir. Bunun nebevî sünnette; hicret sırasında Medine yönüne değil Sevr tarafına hareket edilmesi,⁵⁹ Mekke fethinde Medine’den çıkan ordunun ters istikamette bir müddet yol alması⁶⁰ gibi pek çok örneği mevcuttur. Zaten hiçbir komutan da savaş şartlarında karşı ordunun komutanıyla temasa geçip “Yarın size saldırmayı düşünüyoruz!” demeyecektir.

Savaşta can boğaza geldiğinde, iş ölüm-kalım meselesine dönüp Kur’ân-ı Kerim’in ifadesiyle kişinin ‘Kalbi iman ile dolu olduğu halde baskı altında Allah’a imandan döndüğünü’⁶¹ dahi belirtebileceği bir tablo oluştuğunda, tabii ki durum farklılaşacaktır. Nitekim Hendek savaşında Nu’aym b. Mes’ûd’un devreye girdiği ve ürettiği rehin alma senaryosu ile müşriklere Yahudileri birbirine düşürüp kuşatmanın kalkmasını sağladığı, dolayısıyla bütün bir Medine’yi katliamdan kurtardığı⁶² ortam böyle bir ortamdır. Yine Bedir savaşı sonrası Mekke’de yürüttüğü ağır propagandanın sonlandırılması amacıyla hedef seçilen Yahudi şair Ka’b ibn’l-Eşref’e yapılan suikastta, oluşturulan ekipteki sahabilerin olayda kullandıkları söylemler de bu kabildendir.⁶³ Bu şartlara ve gelişmelere bağlı olarak dile getirilen kimi sözlerin, ev ortamında eşe keyfi olarak söylenen veya küs barıştırma bahanesiyle sorumsuzca üretilen yalanlarla aynı düzlemde değerlendirilemeyeceği aşikârdır.

Yeri gelmişken, savaş hukuku konusunda oluşan yanlış bir algıya da temas edilmelidir: Savaş, ahlâkî değerlerin toptan çiğnenmesini gerektiren ve adeta standart haline getiren bir ortam değildir. Bilakis Hz. Peygamber’in

İsnat Edilen ‘Üç Yalan’ (Kur’ân ve Kitab-ı Mukaddes Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım), *EKEV Akademi Dergisi*, 2004, cilt: VIII, sayı: 18, s. 75-88.

⁵⁸ *Müsned*, XXII/211-212 (14308); Buhârî, *Cihâd*, 157 (3030).

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîratü’n-Nebeviyye*, I-II, (thk. Mustafa es-Sekkâ ve diğerleri), Dâru’l-Hayr, 1. Baskı, Beyrut 1992, II/98.

⁶⁰ Hamîdullâh, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (çev. Salih Tuğ), Ankara 2003, I/264-265. Ayrıca bkz: Keskin, Yusuf Ziya, “Hz. Peygamber’in Savaşlarda Kullandığı Gizli Diller”, *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi*, 2006, cilt: IV, sayı: 7, s. 81-83.

⁶¹ Nahl 16/106.

⁶² Hamîdullâh, *İslâm Peygamberi*, I/247-249.

⁶³ İbn Hişâm, *es-Sîratü’n-Nebeviyye*, III/45-46.

(sav) savaşları, kadınlara ve çocuklara dokunmama, cansız bedenleri parçalamama (*müsle*) ve benzeri ölçülere riayet edilmesi bakımından ahlâkî ve insanî açıdan birer ibret numûnesidir.⁶⁴ Eğer böyle olmasaydı, düşmanı 'lâ ilâhe illallâh!' dediği halde onu öldüren ve kendisini "O sözü silah ve ölüm korkusuyla söyledi" sözleriyle savunan nefere (Üsâme b Zeyd), tekrar tekrar "Kalbini yarıp baktın mı?"⁶⁵ diye sorulmaz, "Boş ver! Zaten savaştayız, her şey caiz!" denip geçilirdi. Yine böyle olmasaydı, Bedir gibi artı iki askerin çok şey ifade ettiği bir çatışma öncesinde Allah Resûlü (sav), Mekke'den çıkışta müşriklere yakalanıp "Medine'ye gideceğiz ve Muhammed'in yanında savaş katılmayacağız" diye Allah adına söz verdikten sonra serbest bırakılan Huzeyfe ibnü'l-Yemân ve arkadaşına şu tarihi emri vermezdi:

"Siz ikiniz ayrılın. Onlara verdiğimiz sözde duralım ve Allah'tan onlara karşı bize yardım etmesini isteyelim."⁶⁶

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma neticesinde yapılabilecek bazı değerlendirmeler ile ulaşılan kimi sonuçlar şu şekildedir:

1. Hayatın akışı içerisinde üç yerde yalan söylenebileceği, bunların küsleri barıştırmak, savaş ve karı koca arasındaki konuşmalar olduğu şeklinde yaygın bir düşünce hem halk arasında yayılmış, hem de hadis literatüründe çeşitli kaynaklarda farklı rivayet formatlarında nakledilmiştir. Bu bilgi aslen Allah Resûlü'ne (sav) ait sahih bir hadis olan "Yalancı, insanların arasını düzelterek iyi sözleri taşıyan ve iyi sözleri söyleyen kişi değildir" ifadesi üzerine sonraki dönemde raviler tarafından yapılmış bir yorumdan öteye geçmemektedir. Bu hadisin 'küsleri barıştırmak için yalan söylemek caizdir' anlamına gelmeyeceği ise makalenin ikinci bölümünde açıklanmış bulunmaktadır.

2. Hadis üzerine yaptığı "Ben insanların yalan dediği herhangi bir konuda ruhsat verildiğini hiç duymadım; üç şey hariç: Savaş, insanların arasını

⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz: Kapar, Mehmet Ali, "Hz. Peygamber'in Savaşlarına Genel Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, sayı: 3, s. 399-410; Ağırman, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi", *EKEV Akademi Dergisi*, 1997, cilt: 1, sayı: 1, s. 117-128.

⁶⁵ "Kalbini yarıp baktın mı? Söyleme nedeni bu mu değil mi oradan mı biliyorsun? Kıyamet günü o 'lâ ilâhe illallâh' için seni kim savunacak?" *Müsned*, XXXVI/133-134 (21802); Buhârî, *Diyyât*, 2 (6872); Müslim, *İmân*, 158 (277).

⁶⁶ *Müsned*, XXXVIII/377-378 (23354); Müslim, *Cihâd ve Siyer*, 98 (4639).

düzeltilmek ve erkeğin karısına, kadının da kocasına söylediği söz” değerlendirilmesi ileriki dönemlerde râvi hataları ve idrâc problemi nedeniyle Hz. Peygamber’e (sav) isnad edilmiş bulunan kişinin kimliği önemlidir. Bu kişi, yani üç yerde yalana herhangi bir kayda bağlı olmaksızın ruhsat veren bu açıklamanın asıl sahibi, bir grup sahih rivayete göre sahabi râvi Ümmü Gülsüm bint Ukbe; daha güçlü bir başka grup sahih rivayete göre ise tabiin mensubu râvi İbn Şihâb ez-Zührî’dir. İmam Müslim başta olmak üzere, Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Hacer gibi âlimlerin kesin tespitleri bu ifadenin Zührî’ye ait bir söz olup hadise derç edildiği istikametindedir ve bu fikre katılmak isabetli görünmektedir.

3. Hadisin Abdülvehhâb b. Ebûbekr tarafından sahabi râvi Ümmü Gülsüm bint Ukbe; Şehr b. Havşeb tarafından ise sahabi râviler Nevvâs b. Sem’ân ve Esmâ bint Yezîd kanalıyla nakledilen ve söz konusu üç yerde yalan söylenebileceğini doğrudan Hz. Peygamberin (sav) dilinden ifade eden/ettiren merfû-kavlî versiyonu kesinlikle zayıftır. Bu gerçek, tam da belirtilen muhtevayı hadis zanneden geniş toplum kitlelerine anlatılmalı, bu muhtevayı Allah Resûlü’ne (sav) izafe edip yakıştırmamanın ve insanların bilhassa evde eşlerine herhangi bir gerekçeyle yalan söylemesinin ağır bir dini sorumluluk olduğu öğretilmelidir. Fakat öğretmenlerin sınıfta, vaizlerin kürsüde, anne babaların evlerde yalan konusunda takındıkları tutum ve benimzedikleri söylem, maalesef halen bu dürüstlük çizgisinin oldukça dışında seyretmektedir.

4. Rivayet formları ve ref durumundan bağımsız olarak, ifadenin muhtevasının dinin genel prensipleri bakımından tahlil edilmesi bir gerekliliktir. Zira yalan söylemek İslâm ahlâkının dışladığı en temel etik suçlar arasında yer almaktadır. Kur’an-ı Kerim’in açık ayetleri ve bizzat Resulullah’ın (sav) sünnetindeki uygulama örnekleri ortada iken, sözgelimi karı koca arasında yalana herhangi bir tarzda kapı aralamak, sosyal boyutuyla da ciddi bir yanlış yerleştirmek ve tecviz etmek anlamına gelecektir. İslâm tarihinin sayfalarında rastlanan ve büyük bölümü savaş gibi olağanüstü hallere mahsus olan konuyla ilişkilendirilebilecek bazı olaylara ise makale bağlamında dikkat çekilmiş olup, bu tarz veriler hadis külliyyatı ile mukayeseli olarak derinlemesine ele alınmayı beklemektedir.

Kaynaklar

Kur'ân-ı Kerîm.

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissî (ö.249/863), *el-Müntehab min Müsned Abd b. Humeyd*, I-II, (Ebû Abdullah Mustafa ibnü'l-Adevî), Dâru Belensiye, 2. Baskı, Riyâd 2002.

Abdurrahmân Umeyra, *Nisâ Enzelallâhü fihinne Kur'ânâ*, Dâru'l-Livâ, 2. Baskı, Riyâd 1983.

Abdürrezzâk, Ebûbekr b. Hemmâm es-San'ânî (ö.211/826), *el-Musannef*, I-XI, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut 1983.

Ağırman, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi", *EKEV Akademi Dergisi*, 1997, cilt: I, sayı: 1, ss. 117-128.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Bağdâdî (241/855), *el-Müsned*, I-L (thk. Şuayb Arnavut ve diğerleri), 1. Baskı, Beyrut 1999.

Altun, İsmail, "Hz. Peygamber'in Barışın İnşasına Yönelik Uygulamaları", *EKEV Akademi Dergisi*, 2009, cilt: XIII, sayı: 41, ss. 31-58.

Ateş, Abdurrahman, "Hz. İbrahim'e İsnat Edilen 'Üç Yalan' (Kur'ân ve Kitab-ı Mukaddes Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım)", *EKEV Akademi Dergisi*, 2004, cilt: VIII, sayı: 18, ss. 75-88.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (ö.855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, (tsh. Abdullah Mahmûd), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2001.

Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali el-Hatîb (ö.463/1071), *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdreç fi'n-Nakl*, (thk. Abdüssemiş Muhammed el-Enîs), Dâru İbnî'l-Cevzî, 1. Baskı, Riyâd 1997.

....., *Târîhu Bağdâd (Târîhu Medîneti's-Selâm ve Ahbâru Muhaddisîhâ ve Zikri Kuttânihe'l-Ulemâ min Ğayri Ehlihâ ve Vâridîhâ)*, I-XVIII, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 2001.

Beyhakî, Ebûbekr Ahmed ibnü'l-Hüseyn (ö.458/1066), *el-Câmi' li Şu'abi'l-İmân*, I-XIV, (thk. Abdülaliyy Abdülhamîd Hâmid), Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, Riyâd 2003.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *el-Edebü'l-Müfred*, (thk. Hâlid Abdurrahmân el-Akk), Dâru'l-Ma'rife, 1. Baskı, Beyrut 1996.

....., *es-Sahîh (el-Câmi'ü'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlüllâh sallallâhü aleyhi vesellem ve sünenih ve eyyâmih)*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz/2756 sayfalık ve tek ciltlik Kütüb-i Sitte baskısı), Dârü's-Selâm lî'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Baskı, Riyâd 2000.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğuş Matbaası, Ankara 1962.

Doğanay, Süleyman, *Hadis Rivayetinde Ravi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009.

Ebû Davud, Süleyman ibnü'l-Eş'as es-Sicistânî (275/888), *es-Sünen*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz/2756 sayfalık ve tek ciltlik Kütüb-i Sitte baskısı), Dârü's-Selâm lî'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Baskı, Riyâd 2000.

Erul, Bünyamin, "Tasarrufât er-Ruvât fî Mütûni'l-Merviyât", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: XLII, ss. 173-212.

Hamîdullâh, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (çev. Salih Tuğ), Ankara 2003.

Harâitî, Ebûbekr Muhammed b. Ca'fer (ö.327/939), *Mesâvi'l-Ahlâk ve Mezmûmühâ*, (thk. Mustafâ b. Ebî'n-Nasr eş-Şelebî), Meketebetü's-Sevâdî, 1. Baskı, Cidde 1992.

Hennâd, İbn Seriy el-Kûfî (ö.243/857), *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Abdurrahmân b. Abdülcebbar el-Firyevâî), Dâru'l-Hulefâ, 1. Baskı, Kuveyt 1985.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân et-Temîmî (ö.327/939), *Kitâbü'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Baskı, Deken 1953.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (ö.235/849), *el-Musannef*, I-XVI, (thk. Hamed b. Abdullah el-Cumu'a ve Muhammed b. İbrahim el-Lahyudân), Meketebetü'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyâd 2004.

İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (ö.281/894) *es-Samt ve Âdâbü'l-Lisân*, (*Mecmûat Rasâil İbn Ebî'd-Dünyâ cilt: 5 içerisinde*), Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut 1993.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebü'l-Fadl Ahmed ibn Ali (852/1448), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, (thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs.

....., *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Mektebetü'l-Müsennâ, 1. Baskı, Bağdat 1328.

....., *Takrîbü't-Tehzîb*, (thk. Âdil Mürşid), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1999.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî (ö.354/965), *Sahîh İbn Hibbân bi Tertîb İbn Belbân*, I-XVIII, (thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut 1993.

....., *Kitâbü's-Sikât*, I-X, (itinâ: Muhammed Abdülmü'îd Hân), Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Baskı, Deken 1973.

İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I-II, (thk. Mustafa es-Sekkâ ve diğerleri), Dâru'l-Hayr, 1. Baskı, Beyrut 1992.

İbnü's-Salâh, Ebu Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî (643/1245), *Ulûmü'l-Hadîs*, (thk. Nûruddîn İtr), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1986.

İbnü's-Sünnî, Ebûbekr Ahmed b. Muhammed (ö.364/975), *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, (thk. Abdurrahmân Kevser), Dâru'l-Erkam, 1. Baskı, Beyrut 1998.

Kapar, Mehmet Ali, "Hz. Peygamber'in Savaşlarına Genel Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, sayı: 3, ss. 399-410.

Keskin, Yusuf Ziya, "Hz. Peygamber'in Savaşlarda Kullandığı Gizli Diller", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2006, cilt: IV, sayı: 7, ss. 75-86.

Martı, Huriye, "Hazreti Peygamber'in Ahlâkî Çöküşü Engellemede Düşünce Kalıplarını Değiştirme Yöntemi (İman-Ahlâk Bağının Vazgeçilmezliği Özelinde Bir Deneme)", *Nebevî Mesajın Evrenselliği Sempozyumu -Sîret Sempozyumu-, 09-10 Mayıs 2008, Konya*, 2009, ss. 168-182.

Ma'rûf, Beşşâr Avvâd; Arnaut, Şuayb, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1997.

Mizzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'ir-Ricâl*, I-XXXV, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1992.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim ibnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (261/875), *es-Sahîh*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz/2756 sayfalık ve tek ciltlik Kütüb-i Sitte baskısı), Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Baskı, Riyâd 2000.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-XII, (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 2001.

Nevevî, Yahyâ b. Şeref (ö.676/1278), *Şerhu Sahîhi Müslim*, I-XVIII, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1995.

Paksoy, Kadir, "Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler-I", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 2, ss. 105-124.

....., "Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler-II", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 3, ss. 213-230.

Soysaldı, Mehmet, "Kalbin Manevî Hastalıklarından Yalan ve Korunma Yolları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6 [2005], sayı: 15, ss.97.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebûbekr (911/1505), *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II, (thk. Dr. Ahmed Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1993.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (ö.360/971), *el-Mucemü'l-Kebîr*, I-XXV, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî), Mektebet İbn Teymiyye, Kâhire trs.

....., *el-Mucemü's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (321/933), *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, I-XVI, (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1994.

Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd ibnü'l-Cârûd (ö.204/819), *el-Müsned*, I-IV, (thk. Muhammed b. Abdülmühsin et-Türkî), Dâru Hicr, 1. Baskı, 1999.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra (279/892), *es-Sünen*, (thk. Sâlih b. Abdülazîz/2756 sayfalık ve tek ciltlik Kütüb-i Sitte baskısı), Dâru's-Selâm lî'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Baskı, Riyâd 2000.

Ürkmez, Ahmed, *Ahlâk Ekseninde Hadis*, TDV Yayınları, Ankara 2010.

Yaka, Eyüp, "Şefkat ve Barış Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)", *Diyanet İlmî Dergi*, 2002, cilt: XXXVIII, sayı: 4, ss. 33-62.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1374), *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs.

الكذب خصلة تؤدي إلى فقدان الثقة في العلاقات البشرية، وتمجها الأخلاق الإسلامية مبديًا. وفي هذا الإطار، حاول الرسول (صلى الله عليه وسلم) الذي بُعث ليتمم مكارم الأخلاق طوال حياته لإزالة جميع أنواع الكذب النظرية والعملية محاولة جادة. ومع ذلك، فإن أكثر الشعوب تعتقد اليوم أنه (صلى الله عليه وسلم) أتاح لهم فرصة غير محدودة لممارسة الكذب في حالات ثلاث: الحرب، وإصلاح ذات البين، وكلام الزوجين فيما بينهما؛ ويتعاملون بهذا الواقع بكل سهولة واطمئنان.

يتناول هذا البحث أسباب تلك الوجهة النظرية، ويسعى في تعيين صاحب هذه الرخصة. ويشمل الموضوع حقيقةً رواية "لا يجوز الكذب إلا في ثلاث..." بأسانيدها المرفوعة والموقوفة والمقطوعة، مع ما فيها من العلاقة المباشرة بمشاكل الرفع والإدراج في الحديث، ويقوم بنقد نص الرواية في الوقت نفسه.

الكلمات: الكذب، الإدراج، عبد الوهاب بن أبي بكر، الأسرة، الحرب، الزهري.

